

II 1784

III-2-1150

4557

Проф. С. С. Бобчевъ.

Къмъ новата история на българския народъ.

Политическо, културно и народностно-териториално значение на Султанския Фирманъ отъ 1870 г.

Много се е писало за значението на борбата за добиване бълг. независима иерархия и народна черкова въобще. Не малко се е писало и за онзи Султански фирманъ отъ 28. II. 1870 г., който дойде да разреши дългогодишна разпра между българи и Патриархия и който учреди българска Екзархия. При все това, може да се каже, значението на фирмана въ политическо, културно и народностно-териториално отношение не е достатъчно разгледано и обяснено. Единъ погледъ върху тѣзи страни на фирмана не само не е излишенъ, но той би трѣбвало да бжде предметъ на особено проучване отъ страна на българския политически, черковенъ и културенъ историкъ. Тукъ въ единъ бѣгълъ погледъ се прави опитъ за изтъкване на главнитѣ точки отъ поменатото значение.

I.

Имаше ли политическо значение Фирманътъ на султанъ Абдулъ Азисъ отъ 28. II. 1870 г., съ който се основава българската Екзархия? На този въпросъ не е никакъ мжчно да се отговори утвърдително. Фирманътъ идеше да разреши една разпра между „гръцката патриархия“ и „българитѣ“, както се казва въ неговото предисловие. Тѣзи разпра, появила се веднага следъ изгрѣва на българското възраждане, най-напредъ състоеше въ едно скромно искане да не се гони, а да се допуска българския езикъ въ черкови и училища и да се допуснатъ български владици въ чисто българскитѣ епархии. Първитѣ апостоли и двигатели на черковния въпросъ или просто на „въпроса“, както се казваше, бѣха Иларионъ Макариополски и Неофитъ Бозвели. И двамата бѣха се обърнали въ началото къмъ Високата Порта съ молба да

се уважи ходатайството на бълг. народъ за български архиереи, черкови и училища, като се допусне въ Цариградъ при Високата Порта да има и едно бълг. представителство, което да защитава интереситѣ на българския народъ. Вече въ това последно искане се съдържаше една явно политическа страна на „въпроса“.

Не се мина много, българскиятъ народъ въ всичкитѣ мѣста на Балк. П-овъ, дето обитаваха българи, издигна мощенъ гласъ и поиска чрезъ свои представители, изпроводени въ Цариградъ, нѣщо повече отъ бълг. архиереи. Той се домогна до онова, което е ималъ нѣкога, до добиването на отдѣлна независима духовна иерархия, каквато е ималъ въ I-то и II-то бълг. царство и каквато най-после е ималъ въ учреждението на Охридската архиепископия, унищожена съ султански фирманъ въ 1767 г. по настоятелното и клеветническо домогване на патриарха Самуила. Ако българскитѣ представители — духовни и мирски, събрани въ Цариградъ, подчертаватъ, че тѣ искатъ отъ султанското правителство да разреши тѣхната разпра съ патриархията, това бѣше въ сжщностъ една политическа, макаръ и административно-черковна работа, за която най-компетентно бѣше пакъ турското правителство.

Високата Порта, на чело на която бѣха двамата знаменити турски държавници: великия везиръ Али паша и министра на външнитѣ работи Фуадъ паша, съзнаваха напълно политическата страна на въпроса. Тѣ схващаха онова политическо (държавно) значение, което имаше черковния въпросъ не само за българитѣ, ами и за държавата. Тѣ се убеждаваха още повече въ това, когато отъ страни разни посолства не само се интересуваха отъ този въпросъ, ами въ сжщото време се намѣсваха въ полза на една или друга страна отъ спорящитѣ. Не само това. Упоритостъта на Патриархията да се съгласи за удовлетворението на българското право извикваше въ много мѣста и епархии смутове, вълнения, които вземаха характеръ на явно нарушение на реда и безопасността. Нека се прибави при това, че български възтаннически движения се появиха въ втората половина на 70-тѣхъ години и че тѣ даваха още по-голѣма политическа окраска на въпроса, и силно влияеха за неговото най-скоро разрешение.

Абдулъ Азисъ разрешава съ своя Фирманъ този въпросъ, който бѣше въпросъ за припознаване отдѣлна българска народна черква, следователно, припознаваше се българската народностъ като такава и се посочваха още единъ пътъ правата на тѣзи народностъ въ духовно и обществено отношение, а за турскитѣ разбирания отдѣлянето на една духовна областъ като автономна означаваше припознаването на дадена народностъ като политическо цѣло, което може да се

сношава направо съ Високата Порта, имайки свои духовни и мирски представители.

Тукъ струва да се прибави че съ Султанския Фирманъ окончателно се заличи отъ турскитѣ регистри—статистически, данъчни и други—названието, което бѣше дадено на българския народъ като румъ-милети (ромейски или гръцки народъ).

II.

Въпросътъ бѣше сжщественно и изрядно *par excellence* народенъ. Българитѣ искаха свои, народни архиереи, своя народна черкова. Тѣ искаха тѣхния народенъ езикъ, да се употребява въ черковата, училището и въ други официални случаи. Вилаетската реформа, дошла следъ Гюлханския Хатишерифъ отъ 1832 г. и следъ Хати-Хумаюна отъ 1856 г. бѣше възвела фактически българския езикъ на почетно стъпало. Официалниятъ органъ на Дунавския виляеть, който обхващаше цѣла северна България, в. Дунавъ, се списваше по турски и по български. Закони, наредби, окръжни, се издаваха на турски и превеждаха по български. Представителитѣ на областната власть и въобще на мѣстнитѣ власти бѣха почнали да се отнасятъ съ известно внимание къмъ българската школа. Въ съвети, градски, околийски, окръжни и въ виляетския съветъ вече заседаваха българи. Черковниятъ въпросъ трѣбваше да се разреши въ интереса на народа и за народа.

Като четемъ изявленията, които Гаврилъ Кръстьовичъ, турски сановникъ и главенъ членъ отъ комисията, на която бѣше възложено да изработи проектъ на Екз. У. споредъ нареждането на фирмана, като четемъ неговитѣ изявления предъ Народ.-Черков. Съборъ (1871), ние се възхищаваме отъ подчертаванията, които Кръстьовичъ прави за характера на въпроса и за характера на Екз. У. и въобще на цѣлата нова деятельность, която се открива предъ очитѣ на духовно освобождения българинъ. Той подчертава дебело, „че фирманътъ наистина споменува именно само нѣколко бълг. епархии, но фирманътъ има тая смисълъ, че народътъ е и трѣбва да бжде съвокупенъ, а ако би нѣкой помислилъ, че народътъ трѣбва да се раздѣли, тая мисълъ не е права. Трѣбва да се знае, че отъ начало на въпроса и до сега, работило се е въобще за всичкия народъ отвждъ и отсамъ Балкана“. (Стр. 16 отъ Прот. на Бълг. Нар. Черк. Съборъ въ Цариградъ презъ 1871 г.)

И когато става въпросъ да се приематъ ли дошлитѣ представители и отъ македонски епархии, той твърди, че този съборъ е „Народенъ представителенъ съборъ“. Викани или невикани, македонскитѣ представители трѣбва да си останатъ въ Събора.“ Изхвърлянето имъ ще насърдчи патриката.“ Той се страхува, че Патриархията, която „иска да ни види раздѣлени, ще се зарадва ако не сме съединени.“

Въ първото съборно заседание, Кръстьовичъ още единъ пжтъ говори върху това, какъ се „роди идеята за българска народна черкова, че имахме да се боримъ противъ фирмани и берати, противъ патрици, противъ гръцкия народенъ елементъ, противъ европейска политика.“

Впрочемъ, отъ всички участници въ Народния Черковенъ Съборъ въ 1871 г. въ Цариградъ, може положително да се заключи, че тѣ сж гледали на него като на единъ всебългарски Съборъ, който има да урежда едно народно дѣло, една народна черкова, една народна иерархия съ широко колегиално духовно-свѣтско управление. Но което е още по-важно, въ продължението на цѣли десетки години народътъ чакаше да се свърши въпроса и султанътъ да удовлетвори народното искане. Това и направи Абдулъ Азисъ съ своя фирманъ отъ 28. II. 1870 г. Ето защо, народътъ отъ дветѣ страни на Балкана, и въ Тракия, и Македония, запѣ:

День тържественъ, празникъ всенароденъ
Тържествувай, български народъ,
Ти духовно вече си свободенъ,
Свободенъ си на царския животъ
День честитъ, „въпросътъ“ се решава, и пр.

III.

Фирманътъ даваше право на българитѣ и преди всичко на тѣхнитѣ духовни и свѣтски представители въ Цариградъ, да се събератъ и да изработятъ единъ уставъ за устройството на своята черкова. Тѣзи български представители разбираха своята задача въ широкия смисълъ на думата. Екзархията имаше да бжде едно всенародно учреждение, което ржководи не само духовнитѣ, но и народно-овщественитѣ работи на българскитѣ жилища вредъ, дето ги има. Освенъ съ смѣсенитѣ епархийски съвети, сжщо околийски, въ които участвуваха духовни и мирски лица, които ржководѣха мѣстната служба, която бѣше не само черковна но и народна, редомъ съ върховното началство на черковата, св. Синодъ, имаше и единъ екзархийски съветъ отъ б-ма миряни, задачата на който бѣше по-особно да се занимава съ културно-просвѣтното дѣло на българския народъ. Този екзархийски съветъ бѣше нѣщо като м-во на народното просвѣщение и се грижеше за училищата, за учителитѣ, за преподаванията, за учебницитѣ и пр. и пр. Вънъ отъ това екз. съветъ имаше въ своето ведомство и стопански и други граждански и сждебни работи, които го издигнаха до висотата на единъ мъничкъ български парламентъ.

Както се знае, и следъ осзобождението на България, екз. съветъ остана въ Цариградъ, макаръ и въ единъ съкратенъ

съставъ, при едно много ограничено свѣтско представителство, поддържаше духа, енергията и висотата на бълг. просвѣтно дѣло въ неосвободенитѣ епархии.

При Екзархията се започна изданието на единъ органъ ту официозенъ, ту по частенъ редъ имащъ връзки съ черковното управление, какъвто бѣше в. Новини. Въ този вестникъ най-много достъпенъ въ македонскитѣ епархии, се появяваха редица статии, които все така поддържаха духа, даваха културно насочване на нуждающитѣ се отъ насърчаване и по този начинъ се вършеше една високо-просвѣтна служба.

Вънъ отъ това Екзархията, което впрочемъ бѣше неинъ дългъ, подпомагаше нравствено — богословски и други издания и особено въ първо време се грижеше всѣкакъ да се бори противъ пропаганди и прозелитизъмъ, които бѣха се наострили съ цель да кжсатъ отъ живия организъмъ на цѣлокупния български народъ части за своитѣ цели. Ако до изданието на фирмана бълг. дух. свѣтско представителство въ Цариградъ се бори смѣло и неуморно противъ чужди влияния отъ вѣрски и политически характеръ, сега вече тѣзи борба ставаше по-належаща и тя се упражняваше по-силно, по-авторитетно и по-ефикасно. Знае се много добре, че въ първитѣ години отъ уреждането на Екзархията въ епархиитѣ, особено до освобождението на България, просвѣтата доби единъ силенъ размахъ не само въ духовни училища и семинарии, но и въобще въ всички учебни заведения. Митрополититѣ въ епархиитѣ съ тѣхнитѣ епархийски смѣсени съвети, бѣха центрове не само съ духовно-черковно значение, но изпълняваха и службата на културни двигатели, апостоли и проповедници.

IV.

Крайгълниятъ камъкъ или инкъ, най-сжществената частъ на Султанския Фирманъ отъ 70-та година, е въ посочване на териториялния съставъ на новоуреждания бълг. Екзархатъ. Въ него сж посочени изрично и поименно кои сж българскитѣ епархии, които ще влазятъ въ Екзархата и кои сж епархиитѣ, които ако и да не сж поименовани, трѣбва да принадлежатъ къмъ Екзархата.

Този именно въпросъ за териториалния съставъ на българската черковна област, което ще каже на българската народностна област, този въпросъ е билъ каменъ преткновения между патриархията и българскитѣ ратници за духовна свобода. Фенеръ — гнѣздото на патриархията и гръцкитѣ първенци, духовни и мирски, около патриархията, — всѣкакъ се стараше да ограничи тѣзи българска черковна област. Бжде ли тя малка, не засегне ли тя дълбоко материалнитѣ интереси на

Фенеръ, т. е. на патриархията, българитѣ ще иматъ право да си уредятъ една народна черкова. Разширятъ ли се границитѣ на тази черковна област, българитѣ нѣматъ право, защото туй било противно на канонитѣ. Излазяше, че при малка черковна област, бълг. иматъ право и канонически и юридически; стане ли голѣма българската духовна област, обхване ли тя въ себе си всички бълг. епархии и населения — българитѣ нѣматъ право, искането имъ е противоканоническо. Самъ Григорий VI, патриархъ, който сравнително се държеше по-отстъпчиво, бѣше начерталъ българската черковна област въ предѣлитѣ на с. България между Дунавъ и Балкана. Българското, обаче, представителство въ Цариградъ, духовни и свѣтски лица — гледаха на този въпросъ по-основателно и справедливо, т. е. съгласно съ действителността и народностната география на Балканския Полуостровъ.

Голѣмиятъ и авторитетенъ идеологъ за бълг. черковна или народностна област бѣше Гаврилъ Кръстьовичъ, турски сановникъ, авторъ на една История българска, издадена въ 1869 г. въ Цариградъ. Въ своитѣ изявления въ първитѣ заседания на Българския Народенъ Съборъ (1871), Кръстьовичъ не единъ пжтъ твърди — въпросътъ се решава за цѣлокупния български народъ. Ний не можемъ да отричаме правото на бълг. представители, дошли отъ епархии не поименовани въ фирмана да присжтствуватъ на нашия Съборъ, казваше той, защото тѣ сж българи, членове на цѣлокупния българския народъ. Ние тукъ ще работимъ за народа, на който сме представители и тѣ сж негови представители. Прочее, ще работимъ заедно. Това бѣше краткия смисълъ на многократнитѣ изявления на Кръстьовича. И въ това отношение той бѣше проникнатъ отъ мисълта, че на Балк. П-овъ, т. е. въ тогавашна Европейска Турция, българскитѣ жилища заематъ най-голѣмо пространство, че „български-тѣ жилища ся простиратъ по най-голѣмата часть отъ древня Мизия, Тракия и Македония, или, както я днесъ турцитѣ назоваватъ Румелия и само на северъ влазятъ презъ Дунава въ руското царство т. е. напълнятъ съ себе си по-голѣмата часть отъ Кагулскитѣ уѣздъ*) (вж. История Българска, сочинена отъ

*) Когато въ 1873 година азъ издадохъ моята книга Пжтуване около свѣта, 320 стр., на малка осмина, бѣхъ казалъ, като се водихъ между друго и отъ историята на Кръстьовича, че „Балк. П-овъ е билъ всѣкога български и неможе, освенъ пакъ български да бжде“ (Вижъ стр. 98 отъ нерязания листъ отъ Пжтуване около свѣта), т. е. народностно, азъ бѣхъ предаденъ на полицейски сждъ и като студентъ на турското военно медицинско у-ще, бѣхъ придружаванъ до истинтакчията отъ единъ воененъ надзирателъ, най-

Гаврила Кръстьовича, членъ отъ върховното содилище Дивани Ахкями адлие т. і Цариградъ въ печатницата на Македония, 1869, стр IX). Интересно е преброяването на тѣзи жилища и мѣста, което прави Кръстьовичъ, като включва тукъ села западно отъ Брѣгово на Тимокъ, села на западъ далечъ отъ Нишъ, българска Морава, градоветъ Лѣсковецъ и Враня, Дебъръ, Охридъ и „до самага града Солуна“ (Стр. VII—VIII). Тѣзи български жилища, казва той, съдържатъ най-малко — така казва той — 4,000,000 българи.

Ясно бѣше, че Фереръ всѣкакъ се старалъ да ограничава териториалния съставъ на българската народностна или черковна областъ. Той отъ една страна губеше голѣмитъ си користи, които извличаше отъ български епархии. Отъ друга страна той губеше и изгледитъ за възделенната мегали — идея т. е. запазването на грѣцкия елементъ и нѣкогашно възстановление на Византийската империя. Али паша и Фуадъ паша знаеха много добре тѣзи интимни грѣцки възделения и между друго това обстоятелство помагаше на българитъ, за да спечелятъ оная редакция, която бѣше дадена на чл. 10 отъ фирмана. Този чл. 10 поименно сочеше следнитъ епархии като чисто български: „Русенската, Силистренската, Шуменската, Търновската, Софийската, Врачанската, Ловченската, Видинската, Нишката, Пиротската, Кюстендилската, Самоковската, Велешката, Варненската епархия, безъ гр. Варна, Сливенската безъ Анхиало и Месемврия, Пловдивската, но не съ цѣлия градъ и нѣкои села, съ известни уговорки. Освенъ тѣзи изброени и поименовани мѣста, казва се изрично въ фирмана „ще се позволява да се подчиняватъ на бълг. Екзархия при духовнитъ си дѣла и всички ония мѣста, жителитъ на които, всичкитъ или поне дветъ имъ третини, биха искали това, стига да се докаже действителността на искането имъ.“

По този начинъ, се искаше да се даде едно удовлетворение на грѣцката патриархия, защото въ това постановление се съдържаше една справедливостъ, противъ която не би могло да се възразява, толкозъ повече, като грѣцката патриархия въ своитъ такрири (доклади) до Високата Порта твър-

настоятелно бѣхъ питанъ отъ гдѣ знамъ това за българщината на Балк. П-овъ, азъ занесохъ бълг. история на Кръстьовича и посочихъ тукъ поменатитъ страници отъ предисловието. Това не ми помогна и полицията нареди да се отрежатъ отъ моята книга нѣколко страници, между които бѣше и тѣзи, съдържаща поменатия инкриминиранъ изразъ. Впрочемъ процесътъ се свърши съ моето бѣгство отъ Цариградъ въ 1876 год., преди да завърша курса на медицината.

Подробно по този предметъ вижте моята статия „Защо турската полиция закла два листа въ една моя книга преди 30 години“ (Изъ Цариградскитъ ми спомени. Българска Сбирка, год. XII, 1905 год., кн. I.)

деше, че Македония и Тракия, та даже и въ придунавска България, населенията въ епархиитѣ сж доволни отъ сществующия редъ и че тѣ сж благодарни отъ Патриархията. Тъкмо това възражение или твърдение на Патриархията трѣбваше да се докаже вѣрно ли е или не е вѣрно въ плебисцитъ (истилямъ), който се уреждаше въ чл. 10 на фирмана. И наистина, скоро извършения плебисцитъ, разпространенъ по-после, даде като резултатъ присъединението къмъ бълг. екзархатъ на Охридската, Битолската (Пелагонийската), Скопската, Драмската и Неврокопската епархии.

Отъ всичко това става ясно грамадното значение на Султанския фирманъ за народностното положение на българщината въ Европейска Турция. Наистина, заинтересованата патриархия протестираше. Наистина гръцкиятъ Цариградски печатъ съ Византисъ, Неологосъ и Фаръдю Босфоръ пищѣха кански защото виждаха въ туй разширение на българската народност панславизма, проповѣдванъ въ Цариградъ даже предъ Високата Порта и Илдъзъ къшкь — двореца на султана, — но фактътъ бѣше безспоренъ и ходатайствата на Фернеръ предъ посолствата на великитѣ държави за спиране действието на фирмана оставаха безуспѣшни. Султанската дума бѣше казана. И българското представителство, духовно и свѣтско, продължи въ Цариградъ дѣлото на устройството на народната автокефална и независима черкова, както я разбираха всички българи.

Тѣй опредѣлениятъ териториаленъ съставъ на българската черковна, сжщо и народностна област, имаше грамадно значение при по-сетнешнитѣ политически събития, които се развиха на Балканския П-овъ. Когато следъ Херцеговинското възстание 1875 г. и Срѣдногорското 1876 г. се свика Цариградската конференция отъ дипломати на великитѣ сили, тази конференция очерта пространството на българската област приблизително, както я чертаеше и Султанскиятъ фирманъ, като се дѣлеше, обаче, тѣзи областъ на две голѣми части съ отдѣлни столици Търново и София. И още по-сетне, когато графъ Игнатиевъ настоятелно чертаеше и искаше да се наложи С. Стефанска България, той не изпускаше изъ предъ видъ султанския фирманъ за издаването на който, впрочемъ, и той бѣше не малко спомогналъ, вѣнъ отъ непоколебимата, енергическа, постоянна борба на българитѣ и вѣнъ отъ въздействието на освободителнитѣ и бунтовнишки движения на чети и пр., които не малко смущаваха и обезпокояваха Високата Порта.